

Hur mycket tävlan tål vi?

I korthet

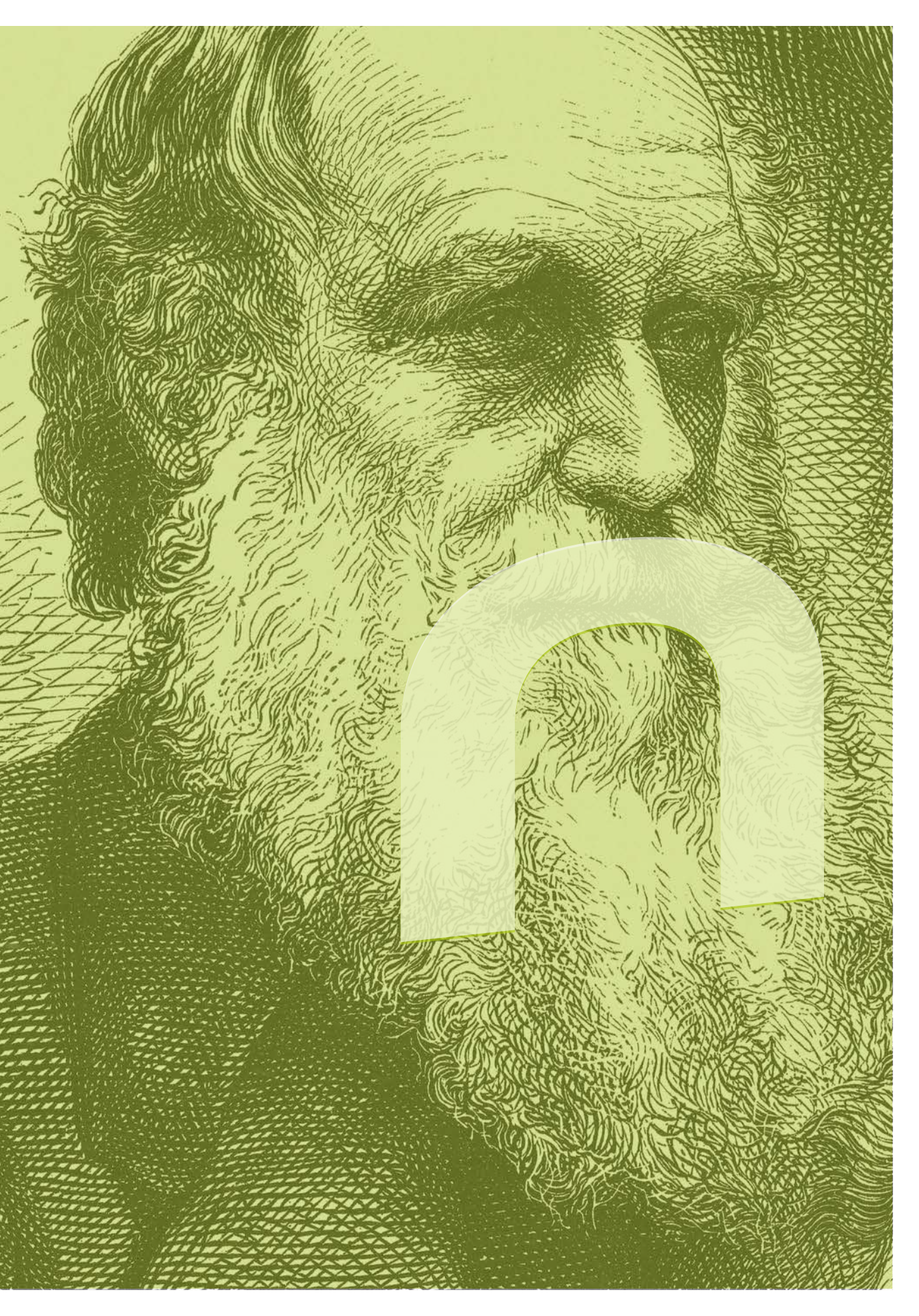
Konkurrens i bemärkelsen tävlan på marknader är vare sig en nödvändig eller rimlig utgångspunkt för organiseringen av samhället. ■

Vi lever i en brytningens tid, och det torde för många vara ett trivialt påstående att människan måste ändra sitt sätt att vara i världen. Varför? Vi kanske först tänker på miljöförstöring (inklusive men inte enbart global uppvärmning). Sedan tänker vi nog på krig (inklusive atomkrig), kronisk fattigdom och hunger samt även på andra hinder för människor att hysa skäl att uppskatta livet, till exempel sjukdom och stressande obalans mellan arbete och fritid. Vi tänker kanske också på att människan lever på *ett* jordklot, vilket innebär att vars och ens utrymme (inklusive flora och fauna) blir mindre ju fler människor det finns. Det är inte minst en social utmaning att samsas med fler människor på samma yta.

Hindren för förändring är många, verkar det som. Ett hinder som inte tillräckligt uppmärksammas är konkurrens, framför allt *föreställningen* om konkurrens. Om vi preciserar konkurrens som "tävlan" (SAOL) och lägger till "på marknader" verkar det inte finnas några gränser för den föreställda tilltron till konkurrens. Konkurrens med betydelsen tävlan på marknaden betraktas som något naturligt, och det som är naturligt tänker vi *med hjälp av* och *inte undrande, nyfiket eller kritiskt på!* Så invaderar konkurrens det sociala och individuella livets alla områden. Tävlan på marknader finns för mänskliga organ, urskogar, äldre, döende, vatten, befruktning, fattiga, förlossning, barns utveckling, utbildning, sex, krig (förstörelse, död och samhälls(åter)byggnad), naturliga substanser (koldioxid som bara ett alltför uppenbart exempel). Listan kan göras mycket längre.

Jag menar att den naturaliserade utbredningen av konkurrens i betydelsen tävlan på marknader riskerar att leda till katastrof.

Varför känns det som om jag just yttrade något blasfemiskt? Inte svära i kyrkan! Vi gör ju framsteg, eller hur? Ta

Men konkurrens som tävlan på marknader är ingen naturlag som gör att allt och alla går plus"

som exempel att årets tapp i BNP, det vill säga 2020, endast verkar ta oss tillbaka till nivåer vi hade för några år sedan. Det är bara ett tillfälligt hack i utvecklingskurvan. Framtiden är måhända inte alldeles ljus, men det går framåt och uppåt. Konkurrensen är motorn som driver på denna utveckling, är den inte?

Men vi anar något.

Vi anar att i vår teknik-ekonomiskt avancerade civilisation kan konkurrens och framtid vara en livsfarlig kombination. Det är en plötsligt gryende insikt för efter-världskrigen-människan. Så sent som i början av 1990-talet deklarerade Francis Fukuyama att Hegel hade fel – historien *har* ett slut. Tävlan på marknader hade segrat. Och det är bra. Tävlan på marknader har sedan dess blivit globalt och går under namnet ekonomisk globalism. Ekonomisk globalism är liktydigt med framsteg och förbättring för alla (och motståndarna kallas i god orwellsk anda för antiglobalister). När vi tänker med hjälp av tävlan på marknader får det formen av ett plussummespel – i slutändan vinner alla på det.

Tävlan på marknader som ett plussummespel är ett tänkesätt som inte är särskilt gammalt, men i dag ekar det i EU:s korridorer och i deras "vita papper", vid frihandelsorganisationen WTO:s förhandlingar. Det ekar även i Sverige. Som exempel kan nämnas myndigheten Konkurrensverkets webbplats: "Alla vinner på fungerande konkurrens. Konsumenterna, företagen, konkurrenterna och samhället i stort." Tusentals ekonomistudenter examineras varje år i Sverige tryggt invagade i tron att tävlan på marknader är garantin för mänskliga framsteg.

Men konkurrens som tävlan på marknader är ingen naturlag som gör att allt och alla går plus. Varken biologiskt eller ekonomiskt. Jag ger ett exempel av varje.

Vi börjar med biologi och den med Charles Darwin tätt kopplade socialdarwinismen. Det verkar nästan som en självklarhet att män är mer konkurrensinriktade än kvinnor. Det handlar om biologi och tid (vår arts utveckling). Således dna-konkurrerar männen sig till toppen, och väl där driver deras socialdarwinistiska tävlan på utvecklingen, framstegen. Det vetenskapliga beviset för detta hittar vi i hormonet testosteron och antagandet att män har högre testosteronnivåer än kvinnor. Men testosteronets ställning har försvagats, och motbevisen blir alltmer trovärdiga (att det inte har så stor betydelse visas i nyare studier av män och kvinnor samt att vi inte vet hur det testosteron samverkar med andra hormoner och "kemiska" processer). Likafullt är testosteron och skillnader mellan män och kvinnor utgångspunkten för den del av den ekonomiska teorin som tar på sig att vetenskapligt för-

Poängen är att visa att konkurrens i betydelsen tävlan på marknader inte är en naturlag

klara tävlan på marknader (Fine 2018). Inte i går utan i dag. Biologiska och socialdarwinistiska föreställningar om konkurrens lever vidare.

En annan levande föreställning är den ekonomiska "naturlagen" om ekonomisk utveckling och ojämlikhet. Den så kallade Kuznetskurvan (som nobelpristagaren Simon Kuznets började arbeta med under 1950-talet) säger att ekonomisk ojämlikhet först tilltar i utvecklande ekonomier för att sedan avta efter en viss punkt i utvecklingsstadiet (kurvan ser ut som ett uppochnervänt U, eller som en sur mun). Men att högt/lågt utvecklingsstadium är lika med hög/låg ojämlikhet är en värdering, och ekonomernas värdeteorier har enorma vetenskapliga problem. Hur värderas hög/låg utveckling, vad är det för värden som ingår i högt utvecklade ekonomier (sen 2010)? Kuznets arv är att kurvan tagits i tjänst som bevis för "naturlagen" konkurrens som tävlan på marknader. Det visar sig också att denna tilltro till Kuznetskurvan vilar på forskning som bara fragmentariskt studerat historien. Pikettys (2015) breda historiska intresse kring kapitalackumulation visar på att Kuznetskurvan inte är allmängiltig utan snarast ett uttryck för begränsad historisk förståelse.

Det finns fler föreställningar om konkurrens, men jag stannar här. Poängen är att visa att konkurrens i betydelsen tävlan på marknader inte är en naturlag och inte kan grundas i vare sig dna eller historiska bevis.

Även om plussummespelet verkar naturligt i dag har det varit omstritt. Här följer några exempel. Sociologen Ferdinand Tönnies såg med förfäran på hur samarbete, sociala band och gemenskaper löstes upp i och med det tävlingsinriktade samhällets utbredning. Nationalekonomen och revolutionären Rosa Luxemburg såg hur tävlan och plussummespelet i själva verket var liktydigt med exploatering av majoriteten. Lite senare såg den ekonomiska historikern Karl Polanyi hur sociala slitningar blev intensivare allteftersom tävlan på marknaden "bäddades in" och blev en kärna i samhällskroppen. Sociologen Max Weber såg hur människan och tävlandet skulle förstöra naturen. En av de främsta heterodoxa nationalekonomerna, och ständigt citerad när det gäller konkurrensens så kallade natur och dess fördelaktiga effekter, Joseph Alois Schumpeter, kom till samma slutsats som Karl Marx: socialism var oundviklig. Men i stället för klasskamp och revolution menade Schumpeter att tävlandet på marknader skulle göra att kapitalismen imploderade på grund av sin egen tyngd (och ur askan skulle det socialistiska samhället komma).

Dessa samhällsvetenskapliga klassiker skrevs under en tid när det feodala och lokala samhället slutligen bröts ner av det

Om författaren

Tommy Jensen är professor i företagsekonomi vid Stockholms universitet. ■

industrialiserade, storskaliga samhället och hur det blev en tävlan som till slut bröt ut i det första moderna, industrialiserade, kriget (första världskriget). Framtiden var oskriven och potentiellt väldigt farlig, men de kunde förstås inte förutse det kanske mest brutala århundradet i mänsklighetens historia, det som ibland kallas "det korta 1900-talet" (1914–1989).

Vi kan inte förutse framtiden. Men vi har något som klassikerna ovan inte hade: *deras* systematiska kartläggningar av en brytningstid! Sedan kan vi förstås själva studera historien (till exempel genom arkivundersökningar). En forskare som gör både och är Piketty (2015). Han visar övertygande att det inte primärt är tävlan på marknader som driver på utvecklingen. Det är snarare krig och politiska beslut samt arv och ränta på stora kapitaltillgångar som styr våra öden. Enligt Piketty sker i dag ett häpnadsväckande återställande av en dominerande kapitalistklass i Europa, inklusive Sverige (se också Therborn 2018), en koncentration som liknar nivåerna före 1910 (som vi lärt oss var extrema och som något som förpassats till historiens sophög). Föreställningen om tävlan på marknaden – plussummespelet – vittrar sönder, fåtalet vinner och vi får öar av överflöd i en värld med allt allvarligare störningar på ekosystemen och där skillnaden mellan dem som har och dem som inte har ökar (se till exempel FN:s rapportering om de globala målen; se också Kallis 2020).

Vi tänker *med hjälp* av konkurrens, och tilltron till konkurrens och tävlan ökar. Men vi måste *tänka på* hur mycket mer tävlan redan ojämlika samhällen tål. Hur mycket mer tävlan tål naturen? I skenet av dessa frågor måste vi även beakta att även om konkurrens fungerar för vissa varu- och tjänstemarknader så sker detta inte alltid som ett plussummespel. På vad och vilkas bekostnad sker den fungerande konkurrensen?

Svaret finns inte i ekonomernas konkurrensteori, det finns snarare i teorier om rättvisa och jämlikhet och i teorier om människans relation till sin egen planet (till exempel humanekologi). Exempel på sådana har använts i denna korta text. Den delen av bokhyllan är större än du tror, och den förtjänar en vidare läsekrets. ■

Litteratur

- Fine, Cordelia (2018), *Testosteron Rex: Myten om våra könade hjärnor*. Göteborg: Daidalos.
- Kallis, Giorgos (2020), *Nerväxt*. Göteborg: Daidalos.
- Konkurrensverket (2020), *Varför konkurrens?* <http://www.konkurrensverket.se/konkurrens/om-konkurrensreglerna/-ovrigt/varfor-konkurrens> (åtkomst 2020-08-24).
- Piketty, Thomas (2015), *Kapitalet i tjugoförsta århundradet*. Stockholm: Karneval.
- Sen, Amartya (2010), *The idea of justice*. London: Penguin.
- Therborn, Göran (2018), *Kapitalet, överheten och alla vi andra: Klassamhället i Sverige – det rådande och det kommande*. Lund Arkiv.